

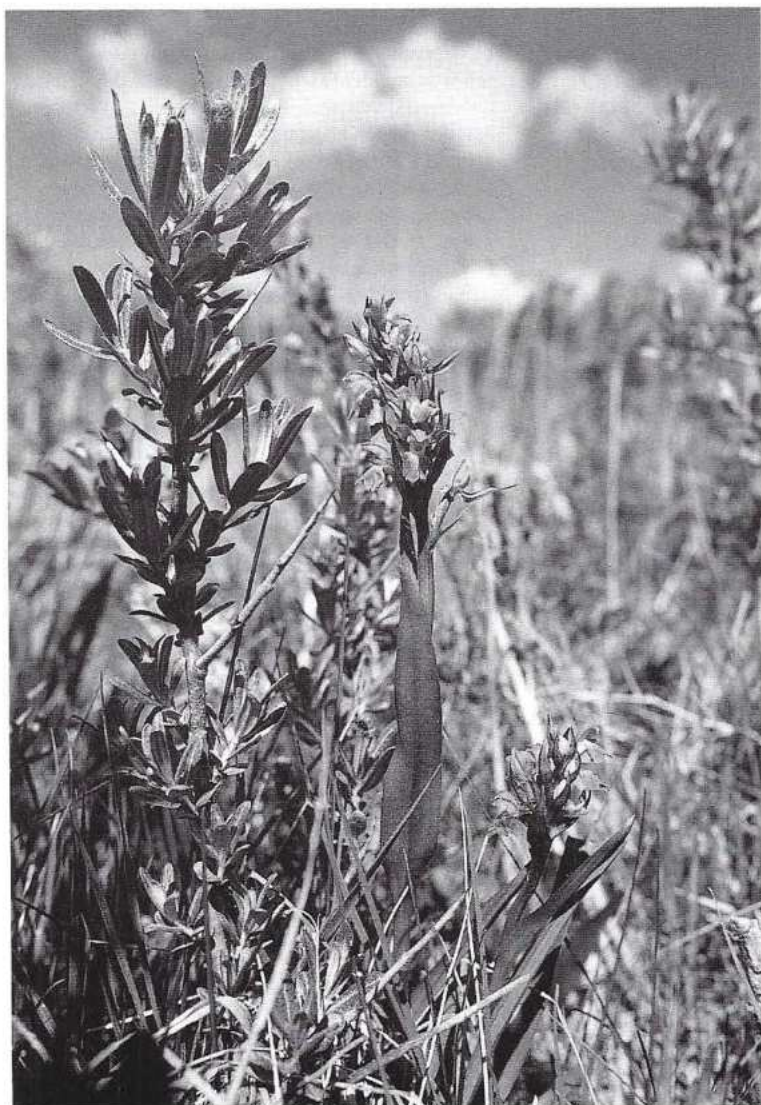
Een eiland vol orchideeën

PIET ZUMKEHR

Sinds de mens een natuurliefhebber is geworden, staat de natuur niet meer los van de waarden die de mens eraan toekent. De éne natuur is dan ook de andere niet. Sommige natuur is meer natuur dan andere. Vooral natuur met orchideeën is veel natuur. Het woord "orchidee" is soms meer een kwaliteitsaanduiding dan de naam van een plantengroep.

Het hooiland langs het fietspad bij het Jan Thijsseduin op Terschelling is in juni getooid met een roze gloed. Duizenden exemplaren van de gevlekte orchis staan dan uitbundig te bloeien. Sommige planten blijven klein, andere steken fier boven de vegetatie uit. Op de plaats waar het fietspad een bocht maakt, staat bijna ieder jaar een exemplaar dat met gemak de dertig centimeter overstijgt. Toezichhouders ter plaatse kennen de gevolgen hiervan. Deze super-orchidee lijkt met volle teugen te genieten

Het is niet eenvoudig om een aantal orchideeën uit elkaar te houden, maar de kenner zal in deze orchidee de vleeskleurige orchis ontdekken (foto: Ruud Prins).

van alle aandacht die hij krijgt. Dag na dag buigen toeristen neer in aanbidding voor deze koning onder de planten. Daarbij wordt de fiets geparkeerd in een armzalige vegetatie met tengere plantjes van de noordse ogentroost. Achteloos gaat men voorbij aan de zeldzame maar onopvallende maanvaren. Tormentil gaat gebukt onder het gewicht van de fotograaf, en reukgras wordt geplet onder een tas met foto-spullen. Uiteindelijk blijft deze protserige "roze bal" achter, als in het middelpunt van het universum, in een cirkel van platgetrapt gras. Orchideeën zijn de aandachtstrekkers onder de planten, de verwende kinderen van de natuur. Maar vanzelfsprekend kan geen orchidee de schuld krijgen van de overdreven aandacht die de natuurliefhebbende mens aan deze plantengroep schenkt. Orchideeën zijn boeiende planten zolang men ze waardeert in samenhang met het ecosysteem waarin ze thuishoren.

Terschelling is rijk aan orchideeën

De orchideeënrijkdom van Terschelling is alom bekend. Uit tellingen die in 1989 en 1992 zijn gehouden (zie tabel) bleek dat het er ongeveer driekwart miljoen exemplaren zijn. Overigens komen niet ieder jaar evenveel orchideeën tevoorschijn. De aantallen verschillen jaarlijks sterk. Terschelling is van de Waddeneilanden waarschijnlijk niet het rijkst aan orchideeën. Inwoners van Texel zullen opmerken dat er op hun eiland nog meer staan. Dit eiland is onder floristen inmiddels bekend als "het eiland van de miljoen harlekijnen". Inwoners van Schiermonnikoog zullen stellen dat hun eiland misschien minder exemplaren kent, maar het heeft wel de enige groeiplaats op de Waddeneilanden van de uiterst zeldzame honingorchis. Terschelling is wel het eiland met de meeste verschillende soorten. Er zijn er veertien bekend, waarvan er nu nog twaalf voorkomen. Twee soorten worden al jaren lang niet meer gevonden en zijn waarschijnlijk verdwenen. Dit zijn de grote keverorchis en de veenmosorchis of malaxis.

Gevlekte orchis

De gevlekte orchis is de meest opvallende orchidee op Terschelling. Het aantal groeiplaatsen is vrij groot. In 1992 werd hij in 40 kilometerhokken (een gebied van 1 bij 1 kilometer) aangetroffen, en daarmee was de gevlekte orchis weliswaar niet de meest talrijke, maar wel de meest verspreid voorkomende soort. De grootste groeiplaatsen liggen in vochtige hooi- en graslanden. Bekend is de groeiplaats in de Kooibosjes, een klein hooilandreservaatje aan de binnenduinstrand bij Hee. Hier werden in 1992 meer dan 10.000 planten geteld. De gevlekte orchis groeit hier in een waardevolle vegetatie met een groot aantal zegge-soorten, zoals zwarte zegge, drienerfzegge, snavelzegge en sterzegge en verder planten als tormentil, dophei, grote veenbes, veenpluis en borstelgras. Ook in de hooilanden op het westelijke deel van de Bosch-

De orchideeën van Terschelling; getelde of geschatte exemplaren in 1989 of 1992, en het aantal kilometerhokken waarin de soorten zijn aangetroffen.

Soort	aantal kilometerhokken	aantal exemplaren
moeraswespenorchis	27	220.000
brede wespenorchis	17	750
kleine keverorchis	19	60.000
dennenorchis	17	300.000
welriekende nachtorchis	21	3.000
grote muggenorchis	1	20
gevekte orchis	40	150.000
vleeskleurige orchis	19	2.000
brede orchis	5	< 100
rietorchis	1	< 100
harlekijn	13	2.000
groenknolorchis	7	2.000

plaat nabij het Jan Thijsseduin is de gevlekte orchis zeer talrijk. Het aantal planten loopt hier eveneens in de tienduizenden. Hier heeft de gevlekte orchis gezelschap van enkele andere soorten orchideeën, zoals de harlekijn, de welriekende nachtorchis en de moeraswespenorchis. Vooral de welriekende nachtorchis is hier talrijk. Zeker 75% van de Terschellinger planten groeit hier.

De gevlekte orchis is aangepast aan vochtige, tamelijk zure groeiomstandigheden. In de kalkarme duinen van Terschelling komt deze soort goed tot zijn recht. Naast groeiplaatsen in hooilanden zijn er ook talloze groeiplaatsen in vochtige duinvalleien en duinheiden. Duinheiden met verspreid zeer fraaie exemplaren van deze orchidee behoren tot het kenmerkende beeld van Terschelling.

Harlekijn

De donkerpurper gekleurde bloemen van de harlekijn sieren de duinen al in het begin van mei. Toch

wordt het steeds moeilijker de harlekijn te vinden; de soort lijkt sterk achteruit te gaan. In 1992 werden nog 2000 planten aangetroffen, waarvan de meeste op een groeiplaats in de duinen nabij het Groene Strand bij West-Terschelling. Verspreid in de hooi- en graslanden nabij Oosterend werden enkele kleinere groeiplaatsen gevonden. Bij West-Terschelling komt de harlekijn voor in een complex van zeer kleine, lage duintjes afgewisseld door kleine, ondiepe vochtige valleien. De plantjes mijden te droge en te natte groeiplaatsen, maar komen juist veel op de overgangen voor. In natte jaren bloeien de planten hogerop in de duinen, in droge jaren juist lager in de valleien. Dit "pendelgedrag" komt bij meer duinplanten voor. Als gevolg van verzuring, ontkalking en verrijking van de duinen met stikstof komt de harlekijn steeds meer in de knel. De groeiplaatsen worden overwoekerd door agressieve grassen als duinriet en enkele mossen zoals gaffeltandmos en grijs kronkelsteeltje.

Orchideeën in het bos

Tussen 1910 en 1930 werd in de duinen van Terschelling ruim 600 ha bos aangeplant. Dit bos bestond voor 80% uit aanplant van buitenlandse soorten dennen, met name oostenrijkse den, corsicaanse den en zeeden. Toen het bos een leeftijd van 30 tot 40 jaar bereikte, werden de eerste exemplaren gevonden van twee voor dennenbossen typerende orchideeën, de dennenorchis en de kleine keverorchis. Beide soorten groeien in humus van verterende dennenaalden. In de Terschellinger dennenbossen was het ideale leefgebied ontstaan dankzij de combinatie van zure, kalkarme bodems, verterende naalden en een hoge luchtvochtigheid. Uit onderzoek in 1989 is gebleken dat het beide orchideeën na de vestiging voor de wind is gegaan. Van de dennenorchis werden ruim 300.000 exemplaren geteld, verdeeld over 17 kilometerhokken. De kleine keverorchis kwam met 60.000 planten voor in 19 kilometerhokken. Overigens zal een deskundig florist opmerken dat het bij de dennenorchis niet duidelijk is wanneer er sprake is van een exemplaar, daar deze soort sterk vegetatief groeit en kleine "matten" vormt. In dit geval is iedere bloeistengel als een exemplaar beschouwd. De dennenorchis bleek daardoor wel de meest talrijke orchidee van Terschelling te zijn. Met name in enkele percelen in de bossen van West-Terschelling was soms een kwart van de bodem door deze soort bedekt. Belangrijker zijn de groeiplaatsen van de kleine keverorchis. Deze soort komt vrijwel alleen op de Waddeneilanden voor en dan met name op Terschelling en Ameland. Door het geringe oppervlak aan bos zijn de groeiplaatsen op Ameland echter beperkt. De Terschellinger populatie is dan ook veruit de grootste in Nederland. De groeiplaatsen bevinden zich steeds op tamelijk vochtige plaatsen in oude met bos ingeplante duinvalleien. De orchideeën mijden doorgaans droge duingedeelten, hoewel ze soms op duintoppen onder zeeden worden gevonden. Andere kenmerkende planten zijn hier linnaeusklokje, éénbloemig wintergroen, klein wintergroen, rondbladig wintergroen en stekende wolfsklauw.

Tegenwoordig worden de groeiplaatsen van beide orchideeën bedreigd door het bosbouwbeleid. Het streven is zo veel mogelijk naaldbos in de duinen om te vormen tot loofbos met inheemse soorten. Aangezien dennen veel water verdampen wordt door bosomvorming ook de verdroging van de dui-

De moeraswespenorchis komt over het gehele eiland massaal voor in de vochtige duinvalleien. (foto: Hans Schouten).

In tegenstelling tot het vasteland is de rietorchis op Terschelling vrij zeldzaam (foto: Ruth van Crevel).

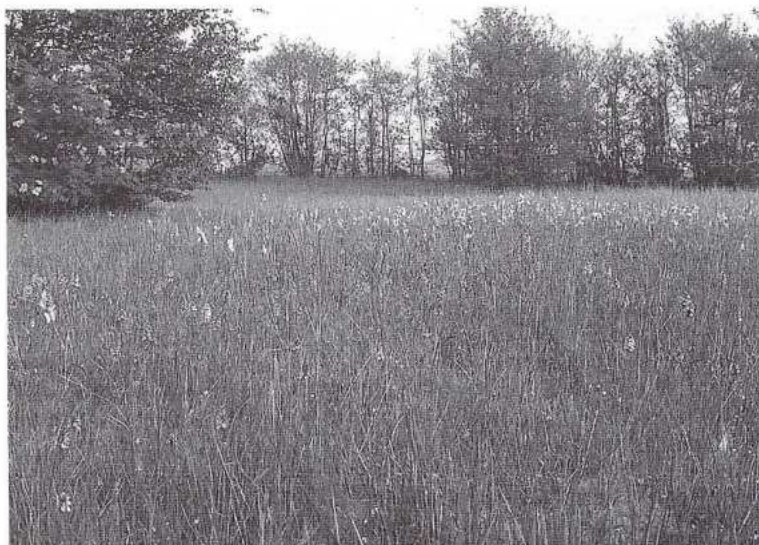

nen tegengegaan. Op zich is dit beleid toe te juichen. Het zijn echter juist de vochtige bosgedeelten waarin bosvorming het meest succes heeft. Deze gedeeltes komen het eerst in aanmerking om te worden omgevormd. Dit zijn tevens de beste groeiplaatsen van de kleine keverorchis en de denorchis. Beide orchideeën lijken zo van het bosvormingsbeleid het slachtoffer te worden.

Grote muggenorchis

De grote muggenorchis heeft een voorkeur voor tot op het grondwater uitgestoven duinpannen. Op Terschelling kennen we tegenwoordig maar één groeiplaats, namelijk die in het Parapluduin op de Boschplaat. Het aantal planten is beperkt tot rond de 20. Alle exemplaren behoren tot de voor de duinen kenmerkende variëteit "friesica". De groeiplaats wordt bedreigd door natuurlijke vegetatiesuccessie, waardoor Kruipwilg en grove grassen de ruimte in beslag nemen. Tot nu toe heeft de grote muggenorchis zich kunnen handhaven en ontstonden in het Parapluduin steeds nieuwe groeiplaatsen,

Op enkele plaatsen zoals in de Kooibosjes treft men duizenden gevlekte orchissen aan in mei en juni (foto: Henk Wijkhuizen).

sen, nadat oudere groeiplaatsen waren overwoekerd. Omdat het Parapluduin nu niet meer zo actief stuift als voorheen, ontstaan echter geen geschikte nieuwe groeiplaatsen meer. De grote muggenorchis kan dan ook in de toekomst verdwijnen.

Orchideeën in knopbiesvegetaties

De knopbiesgemeenschap behoort tot de meest waardevolle plantengemeenschappen van de duinen. Vochtige primaire duinvalleien zijn het domein van dergelijke vegetaties. De wortelzone van de planten wordt gevoed door kalk en mineralen die met grondwaterstromen uit diepere aardlagen worden aangevoerd. Op Terschelling komen nog op veel plaatsen dergelijke vegetaties voor. De knopbiesgemeenschap kenmerkt zich door het voorkomen van enkele voor Nederland zeldzame planten. Behalve de kensoort knopbies en planten als parnassia en moeraskartelblad treffen we hier ook enkele soorten orchideeën aan. De meest talrijke is de moeraswespenorchis. Deze orchidee werd op Terschelling in 1992 in 27 kilometerhokken gevonden; het aantal werd geschat op rond de 200.000. De moeraswespenorchis bleek dan ook talrijker dan verwacht, talrijker zelfs dan de veel opvallender gevlekte orchis. Van de planten bleef de overigens maar zo'n 20%, de rest bleef in een vegetatief stadium. Bovendien werd een zeer groot aantal planten gevonden als ondergroei onder op vochtige plaatsen in de binnenduinstrand groeiende kruipwilg. De orchideeën lijken hier in zekere zin te profiteren van de kruipwilgstruwelen. Ze zijn er beter beschermd tegen konijnenvraat. Mogelijk maken de orchideeën ook gebruik van gunstige vochtomstandigheden in de humus die onder het kruipwilgstruweel is ontstaan. Alleen al in de binnenduinstrand tussen paal 6 en paal 8 kwamen meer dan 100.000 planten voor. Goede groeiplaatsen worden ook gevonden op de Noordvaarder, bij het Groene Strand, in de Koegelwieck en plaatselijk op de westelijke Boschplaat.

Naast de moeraswespenorchis komen in de knopbiesgemeenschap nog twee andere soorten orchideeën voor, namelijk de vleeskleurige orchis en de groenknolorchis of sturmia. Beide orchideeën zijn aanmerkelijk minder talrijk dan de moeraswespenorchis. Van beide soorten werden slechts 2000 planten gevonden. De vleeskleurige orchis werd in 19 kilometerhokken aangetroffen, de groenknolorchis in slechts 7. Vooral deze laatste orchidee is erg zeldzaam geworden. Tussen paal 6 en paal 7 komen enkele groeiplaatsen voor met circa 1000 planten. Groeiplaatsen op de Noordvaarder en bij het Groene Strand zijn minder uitgebreid. De groeiplaats op de westelijke Boschplaat is recent door overstuivingen vanuit de zeereep verdwenen. Sindsdien komt de groenknolorchis alleen nog op de westelijke helft van Terschelling voor. Evenals de moeraswespenorchis hebben ook de vleeskleurige orchis en de groenknolorchis jaarlijks nogal te lijden van konijnenvraat. Een flink percentage van de planten wordt door deze dieren opgevreten. Het is jammer dat het konijn zich nog niet bewust is van het feit dat orchideeën door mensen tot beschermde planten zijn uitgeroepen. Het wordt toch tijd deze dieren hierover beter te informeren.

Piet Zumkehr is consultant van de Stichting Duinbehoud en voormalig medewerker van Staatsbosbeheer op Terschelling.